

Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Doktori Iskola

Bódiné Beliznai Kinga
Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben

– tézisek –

Témavezető: Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár
Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék
2011

Bódiné Beliznai Kinga
Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben
– tézisek –

I. Bevezető gondolatok: szimbólumok és rituálék

(Jogi) szimbólumok

Sokszor a legegyszerűbbnek tűnő kérdésre adott válasz a legbonyolultabb. Mi az a szimbólum? A magyar nyelvhasználatban a szimbólum szó két jelentése érvényesül. Az első és leggyakrabban használt jelentésében a szimbólum olyan jelkép, amely valamely érzelem, hangulat, világkép, életérzés kifejezésére, a második, ritkábban használt értelemben pedig olyan egyezményes jel, amely információ közlésére szolgál. Tulajdonképpen bármi megjelenhet szimbólumként, de jelentésköre csak tágabb kapcsolatrendszerben, az adott kulturális közegben értelmezhető teljes mértékben. Jelképeket, szimbólumokat az ember már évezredek óta használ hovatartozása jelzésére, igazolására (például arc- és testfestés, öltözék vagy éppen testrészek átfűrése). Az egyes nemzetek jelképei a lobogók, vagy lehetnek ezek totemszerűek is, mint például Kanada juharlevele, Anglia rózsája vagy éppen a gall kakas. A szimbólumok kialakulásának hosszú története van, az idők folyamán változnak, módosulnak, igazodnak az adott kor igényeihez, szokásaihoz.

Különösen érdekes a szimbólum szó eredete. Arra az ógörög szokásra vezethető vissza, miszerint valamely társaság tagjai, mielőtt szétszóródtak volna, összetörtek egy tányérral, és mindenki kapott egy-egy cserépdarabot. Amikor újra találkoztak, a darabkákból összerakták a tányérral, így módon igazolva összetartozásukat. A görög *szümballein* (hozzáad, összetesz) igéből képzett *szümbalon* (megismerési jel) főnévből alakult ki a latin *symbolon* szó.

Ez az eljárás még a IV. században is szokásban volt. Ismertetőjelül pénzermét, csontot, agyagtáblát vagy botot adtak át a felek egymásnak. Platón a *Lakomában* egy mítoszból beszél, amely szerint Zeusz büntetésből kettévágta az embereket, és testüket soha többé nem illesztette össze. Attól az időtől kezdve mindenki egy-egy ember *symbolonja*: az általa keresett egész hiányzó fele.

Hérodotosznál olvashatunk a becsületességéért és igazságosságáért tisztelt spártai Glaukoszról, akinél egy milétoszi férfi letétbe helyezte vagyona felét, és az üzleti kapcsolat szimbólumaként egy ismertetőjelet adott át neki azzal, hogy „A pénzt csak annak add oda, aki ezzel a jellel jön tehozzád”. Glaukosz átvette a pénzüsszeget. Idővel a milétoszi férfi fiai keresték fel, és az ismertetőjelet felmutatva kérték tőle a letétbe átvett pénzt. Glaukosz azonban elutasította őket, mondván, hogy nem emlékszik semmire, és a döntéshozatalt négy

hónapra elhalasztotta. Eközben Delphoiba utazott, hogy jóslatot kérjen, megszerezheti-e magának esküvel a kérdéses pénzösszeget. A jóslat a nyilvánvalóan hamis eskütevőt egész családjának és nemzetségének pusztulásával fenyegette meg. A következményektől féltve Glaukosz kiadta az örökösöknek a pénzüket. Ebből a történetből látható, hogy a *symbolon* önmagában nem garantálta a szerződés betartását, csak egy eszköz volt arra, hogy a felek felismerjék egymást.

Visszatérve a „Mi az a szimbólum?” kérdésfelvetésre, ennek megválaszolása számos aspektusból, szemléletből, felfogásból kiindulva közelíthető meg. Gyakran találkozunk a szimbólumok „titkos” vagy „misztikus” világa megjelölésekkel, amelyek azt sugallják, hogy a jelképeket, mint valami rejtvényt meg kell fejteni és meg kell tanulni jelentésüket. A szimbólumok és jelképek egy része ezzel szemben olyan természetes módon hordozza jelentését, hogy szinte nem is igényel külön magyarázatot: a vörös szín hallatán például mindannyiunknak a szerelem, a szeretet jut eszünkbe, a kutyához pedig többek között a hűséget társítjuk. Bármely szimbólumot vizsgáljuk „kép” és „jelentés” logikai kapcsolatát fedezhetjük fel.

Az ember a maga alkotta szimbólumokban fogalmazza meg a világhoz és a másik emberhez fűződő viszonyát. A szimbólumok teremtik meg annak a lehetőségét, hogy megfogalmazódjon a személyiség és a tőle elválasztott világ. Ernst Cassirer szerint az ember lényege a szimbólum, amelynek segítségével megismeri a világot, és kifejezi a maga világát: teret és időt, mítoszt és vallást, a művészetet, a történelmet és a tudományt is. *A szimbolikus forma fogalma a szellemtudományok felépítésében* című munkájában úgy fogalmaz, hogy [...] tudatunk nem elégszik meg a különböző benyomások befogadásával, hanem minden benyomást a kifejezés tevékenységével kapcsol össze és hat át. A magunk teremtette jelek és képek világa kerül szembe azzal, amit a dolgok objektív valóságának nevezünk.” Ez magyarázza a szimbólumok alapvetően emberközpontú jellegét. Az egyes dolgokhoz, színekhez, állatokhoz, vagy növényekhez kapcsolódó jelentéstartalom mögött szintén ott az ember elsődleges, szubjektív értékítélete, amely kultúránként lehet nagyon hasonló, de mutathat változatos eltéréseket is.

Goethe a rész és egész viszonyából kiindulva adta meg a szimbólum pontos meghatározását. Talán ő az első, aki nem szinonimaként, hanem bizonyos szempontból dichotómiaként beszél szimbólum és allegória fogalmáról. Vannak „szerencsés” tárgyak, kiemelkedő esetek, „amelyek sok egyéb eset reprezentánsaként jelentkeznek, bizonyos teljességet öltenek fel, bizonyos sorrendre tartanak igényt, lelkemben valami hasonlót és idegent idéznek fel, s mind kívülről, mind belülről bizonyos egységet és egyetemességet igényelnek”. 1832-ben ismét foglalkozott az elhatárolás kérdésével: „Az allegória a jelenséget fogalommá, a fogalmat képpé változtatja, de úgy, hogy a képben a fogalom körülhatároltan és hiánytalanul maradjon meg, és ily mód kimondható is legyen a kép által. A szimbolika a jelenséget eszmévé, az eszmét képpé változtatja, méghozzá úgy, hogy az eszme a képben mindig végtelenül hatékony és elérhetetlen marad, valamint ha minden nyelven kimondják is, kimondhatatlan.”

Az első szimbólumok főként természeti jelenségekhez kapcsolódtak. A Nap a legfőbb férfiúi erőt, a Hold a nőt testesíti meg, míg a villámlást és a mennydörgést az égi lények, az istenek haragjának vélték. Természetfeletti erővel ruházta fel az ember a körülötte élő állatokat, a növényeket, a hegyeket és a folyókat is. Az egyik ilyen jellegzetes szimbólum az *Életfa* – világtengely –, amelyről úgy tartották, hogy gyökerei az alvilágban vannak, lombja a földön terebélyesedik, csúcsa pedig felnyúlik a mennybe, ily módon kapcsolva össze a három világot.

A különböző világnézetek kialakulásával új szimbólumrendszerek születtek. Erre utal egyebek közt az ó-egyiptomi hitvilág, valamint az ókori görögök és rómaiak számos istensége. A középkorban a vallás és a mitológia jelképei mellett megjelentek az ezoterikus rendszerek, a szabadkőműves tanok, valamint a számmisztika, amelyek szintén a világ megválaszolatlan kérdéseire kívántak magyarázatot adni saját eszközeikkel, saját szimbólumvilágukkal.

A középkori ember számára a szimbólumok főként képszerű közlésként voltak befogadhatóak, érthetőek és hatásosak: elsősorban monumentális képek, festmények, szobrok, építmények alakjában. Így a heraldika (címertan) művészete is kialakította a maga bonyolult jelképrendszerét, amelynek segítségével jellemeztek egy testületet (várost, országot) vagy egy egyént, akinek egyben a családban vagy valamely hierarchiában elfoglalt helyét is jelölték. Hogy valamely jelkép címernek legyen tekinthető, szükséges, hogy „az pajzsba (alakja kezdetben a lovagok által használt háromszög alakú csatapajzsra felelt; ezen található a címerkép) meglegyen foglalva, meghatározott színekben tartva, meghatározott formában mint állandó jelvény átörökölhető és a régi szokásjog vagy fejedelmi adomány alapján elismert legyen.” Az uralkodó által adományozott címerrel szóló címeres leveleket kezdetben pergamenre állították ki, majd könyv alakú hártayfüzetet használtak. Az egyes országok és korok kancelláriai gyakorlatának megfelelően az oklevélben a címert rendszerint lefestették, valamint maga a szöveg is tartalmazta a címer leírását.

A jogi irodalomban a szimbólum gondolati absztrakciót szemléltet. A longobárdoknál szokásos tulajdon-átruházásnál az ingatlan tulajdonosa egy földgöngyöt, egy szalmaszálát, illetve ingatlan minden gyümölcstermő fájának egy-egy ágát, valamint egy kesztyűt és a kést, amellyel az ágakat lemetszette, a vevő ölébe dobta. A földgöngy, a szalmaszál és az ágak – Ostwaldt véleménye szerint – nem jogi szimbólumok, pusztán jelek. A jelek szimbolikus tartalmat hordoznak, amennyiben nemcsak az intézményre utalnak, hanem annak elvontabb tartalmára, jogi alapjára, eredetére. Nem jogi gondolattartalmat fejeznek ki, hanem az átruházandó ingatlant testesítik meg. A kesztyű viszont jogi szimbólum. Eldobásával ugyanis az elidegenítés szemléletes módon is kifejezésre jutott: a kesztyű a dolgok feletti hatalmat („*gewere*”) testesítette meg. A hatalom e jelvényének elhajítása testesítette meg a tulajdonjoggal összekapcsolódott hatalmi jogok átadását.

A jogi szimbólum fogalma olyan tárgyakra is vonatkozhat, amelyek „fennálló jogokat juttatnak érzékelhető módon kifejezésre, anélkül, hogy változnának” (például Roland-szobrok).

A jogi és a néprajzi vonatkozások szoros összefüggését figyelhetjük meg a szimbólumokban. Középkori városaink bővelkednek olyan emlékekben, jelképekben, amelyek az idők folyamán bizonyos jogok szimbólumaivá fejlődtek. Sopronban és Pozsonyban a bortermelő kimérési jogot élvezett, és e jog gyakorlását a háza elé kifüggesztett forgácsköteggel jelezte. E szimbólum egyfelől utalt magára a kimérési jogra, másfelől a bor minőségére is, hiszen a pozsonyi városi jogkönyv szerint a kétéves bort egy, a forgácskötegre helyezett szalmacsomócska, az egyévest egy szalmacsomó, míg az újbort egy zöld gally jelképezte.

(Jogi) rituálék

A ceremónia, a szertartás már az antik időktől fogva része az ember életének és fontos forrása a régi jog megismerésének. Ma talán elgondolkozunk és csodálkozunk azon, miért tulajdonítottak olyan nagy jelentőséget eleink például annak, hogy az uralkodó jelenlétében ki állhat, és ki ülhet, ki az, aki támlás és ki az, aki támla nélküli széken kap helyet. A XVII-XVIII. századi udvaroncok azonban nem a szigorú etikett betartása miatt panaszkodtak. „Már azt sem tudhatjuk pontosan, hogy kik vagyunk!” – rótták fel akkor, ha valaki figyelmen hagyta az udvari rendtartás szabályait.

Az egyházi ceremóniákból eredeztethető jogi rituálék – amelyekben a jogi tartalom és a külső megjelenés elválaszthatatlan egységet képez – meghatározó elemei voltak a középkori ember mindennapjainak. Céljuk a jogbiztonság megteremtése. Ilyen rituálék például a trónra ültetés és a koronázás, a szerződés kötést megpecsételő kézfogás, hiszen e szimbolikus aktus révén válik ismertté a külső szemlélő számára a felek között létrejött jogi kötelék, de ide tartoznak a bírósági eljárás bizonyítási szakaszában alkalmazott próbák vagy az eskütétel is.

Különbséget tesz (jogi) rituálék és szertartás között Lars Ostwaldt. A középkori német jogban alakul ki az a Szász-tükörben is megfogalmazott gyakorlat, hogy a bírónak az egész tárgyalás alatt ülnie kell (a bírótól elvárható nyugalomra és megfontoltságra utal). Az eljárás megszakításának vagy befejezésének jele volt, ha felállt. A bíró által fogatosított eljárási cselekmények – mondja Ostwaldt – nem lesznek attól jogi rituálévá, hogy a bíró azokat ülve teszi. Az ülés és a hivatali öltözékek viselése ceremoniális formalitás.

A jogi rituálék és a ceremónia közötti eltérés abban áll, hogy míg a rituálék új helyzetet teremtenek és joghatást vált ki, addig a ceremónia a már fennálló helyzet bemutatására, leírására szorítkozik, jelentősége „a közös értékítéletek megerősítése”. Komplex cselekményeknél ugyanakkor elég nehéz az elhatárolás: az uralkodó beiktatásánál például a felkenés és a koronázás státuszváltozást jelentett, és az ünnepélyes koronázás egyben az új uralkodó népének való bemutatását is szolgálta.

Szertartási előírásokban bővelkedik az 1356. évi német Aranybulla, amely előírta, hogy birodalmi gyűlés, egyéb tanácskozás és étkezés alkalmával a választófejedelmek rangjuk szerint hol foglalhatnak helyet: a császárral vagy római királlyal szemben a trieri érsek ült, jobbán közvetlenül a mainzi vagy a kölni érsek mellett foglalt helyet elsőként a cseh király – mivel ő megkoronázott és felkent uralkodó –, utána következett a rajnai palotagróf; az uralkodótól balra közvetlenül a mainzi vagy kölni érsek mellett kapott helyet a szász herceg, mellette pedig a brandenburgi örgróf.

A választófejedelmek kitüntetett helyzetét a nyilvánosság felé más szimbolikus cselekmények is közvetítették: „[...] A birodalmi gyűlés alkalmával a császárnak vagy római királynak kézmosó vízzel a brandenburgi örgróf szolgál, az első pohár italt a cseh király nyújtja, ki azonban kiváltságai értelmében ezt nem királyi koronával a fején cselekszi, hacsak erre magától nem hajlandó; a rajnai palotagróf az ételt szolgálja fel, míg Szászország fejedelme a marsalli tisztet tölti be, mint ahogyan ez régtől fogva szokásos.”

Több hónapnyi előkészítő munka előzte meg 1660-ban XIV. Lajos bevonulását („*entrée solennelle*”) Párizsba győzedelmes spanyol hadjárata után. A ceremónia sikere és hatása jó néhány bizottság összehangolt munkáján nyugodott. A bevonulás valamennyi apró

mozzanatát többször átvizsgálták és egyeztették, és csak az így jóváhagyott elemek lehettek részei az ünnepélyes eseménynek.

A magyar országgyűlésen az előkészítő gyűlések feladatához tartozott többek között a megnyitás programjának kidolgozása, valamint az uralkodó fogadásának és ünnepélyes bevonulásának a megszervezése. Az 1741-ben Pozsonyban tartott diétára készülődven az országgyűlés tagjai számára felolvasták a királyi bevonulásról szóló rendelkezést. Az alsó tábla tagjai felháborodásuknak adtak hangot, mivel a „forgatókönyv” szerint az ünnepélyes fogadtatás után csak a felsőtábla tagjairól szól, „mint kiket kézcsókhoz bocsátanak, nem pedig a rendeket is”.

A főurak méltányosnak találták a panaszt, és az országgyűlés 1741. május 22-én feliratot fogalmazott meg Mária Teréziához: „És bár bizton hiszszük, hogy a megszokott módon, most is részesülnek az összes rendek e királyi kegyben, már Ő Felségének veleszületett kegyelménél fogva is, mégis, hogy a rendek fölemlítésének elhagyásából jövőre nézve azokra semmi kár ne háruljon, különben is Felséged mindjárt szerencsés uralkodása kezdetén is legkegyelmesebben kijelentette, hogy hű karjait és rendjeit jogaikban és kiváltságaikban fenn fogja tartani: tartozó hódolattal könyörgünk, miszerint királyi Felséged a rendelkezés e záradékát minden lehető jövő magyarázat vagy subsumálás elkerülése végett módosíttassa.”

A királynő a szertartási rend megváltoztatására nézve „kegyesen válaszolt”, így valamennyi országgyűlési követ „részesülhetett a kézcsók szerencséjében”.

Több, mint 100 év elteltével a Mária Teréziának adott kézcsók ismét napirendre került a magyar országgyűlésben. 1885. május 2-án nyitotta meg kapuit a Városligetben a Budapesti Általános Országos Kiállítás Rudolf trónörökös védnökségével. A hat hónapig tartó és a külföldi látogatók által is méltán elismert kiállítás bezárására 1885. november 4-én került sor. A záróünnepségen beszédet mondott Széchenyi Pál földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter és maga Rudolf is. A korabeli sajtó tudósításából megtudjuk, hogy a trónörökös szavait követően „Gr. Széchenyi miniszter mély meghatottságát nem képes titkolni, s fölsietve a lépcsőn megcsókolta a trónörökös kezét.”

A kézcsók nem maradt visszhang nélkül. 1885. november 25-én Olay Szilárd képviselő interpellációt intézett Széchenyi miniszterhez, „igaz-e, hogy az országos kiállítás záróünnepélyén [...] ő fenségének Rezső trónörökösnek ünnepélyesen kezét csókolt? s ha igaz, kérdem továbbá, mint magán ember csókolt-e kezét, vagy mint Magyarország felelős ministere?” Az interpellációra az országgyűlés 1886. január 23-i ülésén válaszolt Széchenyi Pál. Rövid válaszában mindössze annyit mondott: „igenis megtettem!”

Bár a képviselőház többsége végül a választ elfogadta, Olay Szilárd nem vette azt tudomásul. Mint mondta, „ezen kézcsók, illetőleg a ministeri hódolatnak ilyen kifejezése felett egész Európa nevetett és mulatott”. Véleménye szerint Széchenyi mint magánember elérzékenyülhetett volna, ám mint az ország minisztere „hivatalos functionjának közepette köteles lett volna méltóságát megőrizni és arról meg nem feledkezni”. Utalt arra is, hogy „őseink Mária Terézia koronáztatása alkalmával kezét csókoltak a királynénak, mert nemcsak uralkodó volt, hanem fenséges nő és szép asszony és mert elhagyatva, megtámadtatva volt. Ez a hódolás nem a meghunyászkodásnak, hanem inkább a hű ragaszkodásnak volt jelképe”.

A képviselőház 1888. június 15-i ülésén még mindig felemlégette Széchenyi Pál kézcsókját. Polónyi Géza felszólalásában olvashatjuk, hogy „azt mondják, tény, hogy mióta ezen kézcsók

elhangozott, azóta ő Fensége a trónörökös, valahányszor magyar miniszterrel találkozik, mindig hátra szokta tenni a kezét”.

II. A kutatás célja

„Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben” címmel több, mint 10 éve tartok fakultatív előadásokat joghallgatóinknak. Disszertációm az elmúlt évek alatt összegyűjtött forrásanyag feldolgozása és résztanulmányokban megjelent kutatómunka összegzése. Jogtörténeti szakirodalmunkban az elmúlt években megindult szimbólum-kutatás eredményeként több tanulmánykötet is született, amelyek középpontjában a jogi rituálék, jogi processzusok, a jogi kultúrtörténet, illetve a jogi néprajz bemutatása áll.

Disszertációmban a jog területén előforduló számos jelkép és az ezekhez kapcsolódó rituálék és szertartások, ceremóniák felvázolásával nemcsak átfogó jogi kultúrtörténeti képet kívánok adni, hanem választ keresek arra, hogy a szimbólumok és a rituálék hogyan helyettesítették a szóbeliséget, illetve hogyan alakították a jog tartalmát. A szimbólumok és rituálék egy része folyamatosan változik, alkalmazkodik az egymást követő korok igényeihez, a benne élő emberek életmódjához, a társadalmi, politikai berendezkedéshez, a régi és új jogintézményekhez. De vannak olyanok is, mint például a színek, amelyek mindmáig megőrizték szimbolikus erejüket. A fehér a tisztaság és a jó színe, a fekete a gonoszság és a rossz megjelenítője, a vörös a tűz és a szerelem, a bíbor az előkelőség, az uralkodói méltóság, a kétértelmű sárga a boldogság és a Nap, de egyben az irigység és az árulás, a kék a tenger, az ég és a nyugalom színe, míg a zöld a fejlődés, a remény hordozója.

Vizsgálódásom elsősorban a középkorra és az újkorra irányul, de sok helyen elengedhetetlennek tartottam az ókori társadalmakba való visszatekintést, illetve az egyes jelképek és szertartások – akár a XX. századig tartó – továbbélésének bemutatását (1935-ben például a tárgyalás befejezésének jeléül hivatali pálcáját törte ketté a Lord Chancellor a House of Lords ülésén vagy a vásári ügyleteknél szokásos kézfogás jószágvásárlásnál még a XX. században is előfordul).

A jogi kultúrtörténet olyan határterületi és egyben rendkívül összetett diszciplína, amelynek alapja a jogtörténet, de vizsgálata elképzelhetetlen az általános történelemtudományok, a történelmi segédtudományok (többek között címertan, pecséttan, inszigniológia, ikonológia), a művelődéstörténet, a művészettörténet, a néprajz, a vallástudományok és a politikai tudományok ismerete nélkül. A német jogtörténeti irodalomban számos rokon értelmű fogalom alakult ki: *Rechtsarchäologie* (jogrégészet), *Rechtsaltertum* (jogi régiség) és *Rechtssymbolik* (jogi szimbolika).

A *jogrégészet* a jogélet tárgyi emlékeinek (hivatali jelvények, eskütablák, kínzóeszközök, stb.), helyszíneinek (gyűlések helye, városházák, bírósági épületek, pellengérek, vesztőhelyek, stb.) kutatására irányul. A fogalmat 1890-ben először használó Carl von Amira a jog által szabályozott „formacselekményeket”, azaz rituális jogi aktusokat, valamint a jogi népszokásokat, egyes szerzők (például Witold Maisel: *Rechtsarchäologie Europas*) pedig, még a jogi szimbolikát is a jogrégészet vizsgálódási körébe vonták. Előzményként említhetjük a XVII-XVIII. században megjelenő „*iurisprudentia picturata*”-t, amely a jogi történések,

jogi aktusok képi ábrázolásával foglalkozott, illetve a „*iurisprudentia symbolica*”-t, amely a jogi szimbólumokat és szimbolikus cselekményeket gyűjtötte össze.

A *jogi régiségek* Jacob Grimm gyűjtése és leírása alapján váltak ismertté. Maga a kifejezés korábbra vezethető vissza, tulajdonképpen a latin „*antiquitates iuris*” fordítása. Grimm a jogi régiségek közé sorolta a jog megismerését szolgáló jogforrásokat és intézményeket, tárgyakat és jogi szimbólumokat. A jogfejlődés szempontjából – Heinrich Brunner – a jogtörténetet tartja a dinamikus elemnek, míg a jogi régiségeket a statikusnak.

Grimm valószínűleg még nem ismerte a *jogi szimbolika* fogalmát. Maga a terminológia használata és az erre irányuló kutatás a XIX-XX. század fordulóján indult el (Hans Fehr, Eberhard von Künßberg). Az általános szimbólumtanban a „jog” kitétel arra utal, hogy a szimbólum a szimbolizált dolog révén egy továbbmutató, mélyebb, gyakran rejtett értelmet nyer (igaz ez többek között a Roland-szobrokra, a Justitia-ábrázolásokra).

A jogi kultúrtörténet tanulmányozásának alapja tágabb értelemben minden szöveg, rítus, kép, tárgy és magatartás, amely történelmi megközelítésből a joggal kapcsolható össze. A szöveg lehet a különböző jogállású személyek közjogi vagy magánjogi esküje, az oklevelek, az egyes szerződések és a végrendeletek. A rituálé és szertartás lehet az uralkodó beiktatását jelképező pajzsra emelés, a koronázás és ennek részeként a szent olajjal való felkenés vagy éppen az egyes büntetések végrehajtási módozata. Az ikonográfia, a képi ábrázolások területe pedig kimeríthetetlen (l. Gernot Kocher munkássága, Cesare Ripa Iconologia-ja vagy Robert Jacob igazságszolgáltatási ikonográfiája). Ripa gyűjteménye mintegy másfél évszázadon keresztül bizonyos elvont fogalmak, erkölcsi, esztétikai „minőségek” kifejezésének módjának alappilléreül szolgált. Ripa elsődleges célja morális fogalmak konkrét ábrázolása, tárgyi attribútumok fellelése volt, amely „megfelelő mennyiségű információt hordozott az általa jelölt tartalom pontos meghatározására és azonosítására.” A tridenti zsinat utáni ellenreformációs teológia is elfogadta ezt, annak ellenére, hogy nagyon szigorú megkövetésekkel de megengedte a művészi alkotások templomokban történő elhelyezését.

Szöveg és kép összekapcsolását láthatjuk a Szásztükörben (kép-betűk), és bár a jog képi megjelenítése a XV. századtól kezdődően visszaszorulóban van, teljesen soha nem tűnt el. A jogi szöveg és a kép összekapcsolását a XVI-XVIII. században a büntetőjog területén, elsősorban elrettentés céljából vették igénybe.

A jogi kultúrtörténeti (jogrégészeti, jogi régiségi, jogi szimbolikai) kutatások kiemelkedő német jogtudósai között kell megemlítenünk Jacob Grimmet (Deutsche Rechtsaltertümer 1828, Weistümer 1840-1863), Karl von Amirat (Der Stab in der germanischen Rechtssymbolik 1909; Die germanischen Todesstrafen 1922), Hans Fehrt (Das Recht im Bilde 1923, Über den Titel 58 der Lex Salica. De chrene cruda 1906), illetve Percy Ernst Schrammot (Herrschaftszeichen und Staatssymbolik I-III. 1954-1956, Herrschaftszeichen gestiftet, verschenkt, verkauft, verpfändet 1957).

A magyar (jog)tudósok közül kiemelkedik Vajna Károly (Hazai régi büntetések I-II. 1907), Tagányi Károly (A hazai élő jogszokások gyűjtéséről 1919), Bónis György (Magyar jogi néphagyományok 1939, Jogtörténet és művelődéstörténet 1943), Tárkány Szűcs Ernő (Magyar jogi népszokások 1981), valamint Kajtár István (többek között: A magyar városok jogtörténeti értékeiről 2010, Állami ceremóniák és rítusok a dualizmus korában 2007, A császári és királyi haditengerészet jelképei – jogtörténeti háttérrel 2007, Bevezetés a jogi

kultúrtörténetbe 2004, Egy hatalmi szimbólum kultúrtörténeti gyökerei – a sas 1994) munkássága.

III. A kutatás módszere és forrásai

Disszertációm gerincét a témában megjelent résztanulmányaim adják. A szimbólumokra és rituálékra vonatkozó kutatásaim alapját elsődlegesen a hazai városi jogkönyvek és helyi statútumok, peranyagok, ítéletek, jogszabálygyűjtemények, okmánytárak, különböző múzeumi kiadványok, jogi, történelmi és néprajzi folyóiratok adják. Az egyes témákhoz kapcsolódó monográfiákon és tanulmányköteteken kívül nagy segítségemre voltak az elmúlt években magyar nyelven is megjelent szimbólumtárak, illetve szimbólumlexikonok.

Disszertációmban a magyar jogi kultúrtörténet bemutatását tűztem ki célul, emellett azonban sok helyütt kitérek külföldi példákra, jogesetekre is, különösen a német, angol és francia nyelvterületről. Bár a szimbólumok és rituálék feltérképezése során a teljességre törekedtem, maradtak olyan jogintézmények és jogterületek, amelyek bemutatására a disszertáció terjedelmi korlátait is figyelembe véve nem keríthettem sort. Nem titkolt célkitűzésem azonban, hogy az elkezdett kutatómunkát és anyaggyűjtést folytatom, és a magyar jogtörténet határain túlterjeszkedve az európai jogtörténet jelképeit és szertartásait is csokorba gyűjtöm, kiegészítve és részleteiben kibontva a disszertációban felbukkanó német, angol, illetve francia jogi kultúrtörténeti adalékokat.

IV. A kutatás eredménye, újszerűsége

Vajna Károly, Tagányi Károly, Bónis György és Tárkány Szűcs Ernő nyomdokain a 1990-es évektől kezdődően számos szimbólumtár, szimbólumlexikon, jelképtár, valamint a szimbólumokkal foglalkozó monográfia jelent meg Magyarországon. Emellett meg kell említenünk azokat a tanulmányokat, amelyek a szakfolyóiratok hasábjain neves történészeink és jogtörténészeink a témához kapcsolódó tudományos kutatási eredményeit összegzik. Kajtár István 2004-ben Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe című kötete kétségkívül hiánypótló, és az első összefoglaló munka, amely több jogterület szimbólumait és szertartásait ötvözi. Hasonló célkitűzéssel találkozunk a Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok (szerk. Mezey Barna) és a Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből (szerk. Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra) tanulmánykötetek esetében, amelyeknél az egyes tanulmányok szerzői különböző tudományágak képviselői, ezzel is jelezve a szimbólumkutatás sokszínűségét, több oldalról szükséges megközelítését.

Jómagam, e disszertáció szerzője vizsgálódásom fókuszába természetesen a jogtörténetet helyeztem, és lehetőségeim szerint átfogó képet igyekeztem adni az egyes jogterületeken fellelhető, egyes jogintézményekhez kapcsolódó jelképekről és szertartásokról. Arra törekedtem, hogy olyan új aspektusokat is érintsek, amelyekkel eddig egyáltalán nem vagy csak kevésbé foglalkozott a jogtörténeti szimbólum-kutatás. Így külön fejezetet szentelek

annak bemutatására, hogy milyen jelentőséggel bírnak a mindennapjainkban oly fontos színek a jog területén (például egyes színek csak az előkelőket illetik meg, mások pedig megkülönböztetésre, sőt megszegényítésre szolgálnak).

Míg a külföldi szakirodalomban a kutatási témák között szerepel az állatok és a jog kapcsolatának elemzése, addig az eddigi magyar jogtörténeti kutatásokban csak „morzsákat” találtam erre vonatkozóan (Mezey Barna az állatok jogi perszifikációjával, valamint Rácz Lajos a főhatalom gyakorlásával foglalkozó tanulmányaiban olvashatunk erről).

Bőségesen találtam viszont szakirodalmat, forrásokat, amelyek a ruházkodással, öltözködéssel kapcsolatos előírásokat dolgozzák fel, ám arra vonatkozóan, hogy az egyes ruhadarabok milyen jelentősek lehetnek egy-egy jogügyletnél, már alig-alig, így erre külön is kitértem disszertációmban.

A hatalmi felségjelvények kapcsán óhatatlan, hogy a téma teljes bemutatásához a már ismert szakirodalmi adatokat is beépítsem munkámba, ám igyekeztem e fejezetet olyan forrásokkal és jogtörténeti, illetve művelődéstörténeti adatokkal kiegészíteni, amelyek nem igazán kaptak teret eddig (például a felkenés misztikuma a középkori Franciaországban).

Az ítélezési szimbólumokat tárgyalva részletesen foglalkozom az egyes bírói jelvények jelentésével és történetével, elemzem a törvénykezési szokásokat, az ítélező helyeket, kitérek a bíróválasztás ceremóniájára és az ehhez fűződő szokásokra, valamint bemutatom a bírák hivatali öltözékét (a talárt) és ennek történetét a magyar joghistoriában.

Rituálékban és szokásokban bővelkedik a magánjog területe (például szerződéskötés, újszülött befogadása a családba, házasságkötés), amelynek teljes megismerése érdekében elengedhetetlennek tartom a (jogi) néprajzi kutatások eredményeinek felvillantását is.

A középkori peres eljárás rituáléi a bizonyítási eljárásban, az alkalmazott bizonyítási eszközökben érhetők tetten. Összegzem az istenítélet különböző fajtáit (próbák, bajvívás, eskü) és a kínvallatás módozatait. E fejezet írásakor bukkantam például arra, hogy míg nálunk Mátyás – a korabeli európai országokhoz hasonlóan – a XV. század végén eltörölte a perdöntő bajvívást mint rendes bizonyítási eszközt, addig Angliában még a XIX. század első felében is lehetséges volt e bizonyítási mód elrendelése. Az érdekesség ennek okában rejlik, a jogalkotók egész egyszerűen elfeledkeztek a bajvívást szabályozó törvényről, és azt a korabeli európai országok joggyakorlatával ellentétben nem helyezték hatályon kívül. Így csak a nevezetes *Ashford v Thornton* (1818) eset tárgyalása során szembesültek azzal, hogy a bíróság, ha az megalapozott, határozhat perdöntő bajvívás elrendeléséről a peres felek között.

A büntetések kapcsán azok végrehajtását mutatom be, különös tekintettel a megszegényítő büntetésekre és a halálbüntetés formáira. A testi büntetések – mint minden más büntetés – végrehajtására nyilvánosan került sor. Figyelemre méltó a lapáttal való megverés szertartása, amint erre utalok is a vonatkozó fejezetben. A jogi rituálék szempontjából azonban izgalmasabbnak tartom a megszegényítő büntetések, illetve a halálbüntetés rituáléit, amelyeket disszertációmban sorra veszek.

Disszertációm újszerűsége abban áll, hogy olyan új területeket, témaköröket mutatok be és fejtek ki, amelyek eddig részben vagy teljesen hiányoztak a magyar jogtörténet-tudományi, illetve szimbólum-kutatásokból. A hazai jogtörténeti jelképek és rituálék mellett az európai jogtörténetet is vizsgálom. Az egyes fejezetek képanyagát igyekeztem úgy összeválogatni,

hogy jellemző, ugyanakkor kevésbé ismert ábrázolások kerüljenek az egyes témakörökhöz illusztrációként.

V. A tudományos eredmények hasznosítása

Kutatásom eredménye a jogtörténet, valamint a jogi kultúrtörténet, a jogi szimbolika és a jogi néprajz tanulmányozásánál és elemzésénél hasznosítható.

Disszertációmban a magyar jog szimbolikus elemeinek és rituáléinak vizsgálata mellett a külföldi (elsősorban angol, német és francia) jogtörténeti jelképrendszerbe is igyekeztem bepillantást nyújtani. A hazai alkotmány- és jogtörténet intézményrendszerének szerves részét képező, de ehelyütt nem tárgyalt – csak helyenként érintett – országgyűlési jelképeket (az országgyűlés összehívásával, megnyitásával kapcsolatos szertartások, az ülésrend jelentősége, az országgyűlés működését érintő szokások, a szavazás menete és módjai), a szabadságvesztés-büntetéssel, a börtönépítészettel összefonódó szimbólumokat, a hóhér személyéhez kapcsolódó jelvényeket és rituálékat, valamint a közigazgatási jog területén felbukkanó szertartásokat későbbi kutatásaim és anyaggyűjtésem céljaul tűztem ki. Emellett eddigi kutatómunkám folytatásaként a magyar jogélet és jogi kultúrtörténet bemutatásán túl az európai jogtörténet (elsősorban az angol, német és francia jogterületekre koncentrálnak) szimbólumait és rituáléit kívánom részletesen vizsgálni. Az említett témakörökben kutatásaimat ugyan megkezdtem, de ezek részletes kidolgozása, az összegyűjtött forrásanyag feldolgozása még további vizsgálódást igényel, valamint e disszertáció terjedelmi korlátaira is figyelemmel a felsoroltakat egy későbbi értekezés tárgyaul kívánom tenni.

A disszertációban foglaltak hasznosítására az oktatás keretében is sor kerül a Magyar Alkotmány- és Jogtörténet főkollégium és a Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben fakultatív előadás keretében.

VI. A doktori értekezés témájához kapcsolódó publikációk

A tűzhalál, Rubicon, 1996/6.

Jelképek és szertartások a középkori igazságszolgáltatásban, in: Eckhart Ferenc emlékkönyv (szerk.: Mezey Barna), Jogtörténeti Értekezések 28., Budapest, 2004. Gondolat Kiadó

A párválasztástól az eljegyzésig a régi Magyarországon, Jogtörténeti Szemle 2005/2.

A színek és jelentőségük a jogtörténetben, Jogtörténeti Szemle 2006/3.

Ítélezés és szimbólumok, in: Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok (szerk Mezey Barna) Budapest, 2006. Gondolat Kiadó

Állatok és szimbólumok, in: Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére (szerk. Mezey Barna, Révész T. Mihály), Budapest, 2006. Gondolat Kiadó

Adalékok a középkori magánjog szimbólumaihoz és rituáléihoz, Jogtörténeti Szemle, különszám 2007.

Házasságkötés és jelképek, in: Ünnepi tanulmányok Révész T. Mihály 65. születésnapja tiszteletére, (szerk. Máthé Gábor-Mezey Barna), Budapest, 2010. Gondolat Kiadó.
Ruházat és jelképek, in: A szimbólumok üzenete (szerk. Mezey Barna), Budapest, 2011. ELTE Eötvös Kiadó
Hatalmi felségjelvények, Jogtörténeti Szemle 2011/1.

